

PAPER DETAILS

TITLE: Prometheus'den Halife'ye... Dogu ve Bati'nin Insan Tasavvurlari

AUTHORS: Esra HACIMÜFTÜOGLU

PAGES: 505-534

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/459656>

bilimname XXXV, 2018/1, 505-534
Geliş Tarihi: 21.02.2018, Kabul Tarihi: 16.04.2018, Yayın Tarihi: 30.04.2018
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.397284>

PROMETHEUS'DEN HALİFE'YE... DOĞU VE BATI'NIN İNSAN TASAVVURLARI

Esra HACİMÜFTÜOĞLU^a

Öz

Bu çalışma, Doğu ve Batı Medeniyetinin insan tasavvurlarından yola çıkarak bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Batı medeniyetinin kökenleri Antik Yunan'a dayandığı için, Yunan mitolojisinin insanın yaratılışı ile ilgili verdiği bilgiler, Prometheus efsanesi bağlamında ele alınmıştır. Prometheus, yaygın olarak bilinen, günümüzde sanattan spora pek çok alanda canlılığını gösteren bir mittir; ilk insanın yaratılışında, çeşitli yetenekler verilmesinde ve insanoğlunun Olympos'un tanrılarına başkaldırısına önderlik eden mitolojik karakterdir. Doğu'nun insan tasavvuru bağlamında ise, Kur'an'ın ilk insana dair vermiş olduğu ayetler değerlendirilmiştir. Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili bilgilerden hareketle, insana yüklenen kul ve halife kavramları ele alınmıştır. Kul ve halife, insanoğlunun yeryüzündeki varlığını anlamlandıran ve ona sorumluluk yükleyen iki önemli kavramdır. Dolayısıyla çalışma, Prometheus efsanesindeki veriler ve kul-halife bağlamındaki bilgilerle, her iki medeniyetin insanın dünyadaki varlığını anlamlandırma sürecinden başlayarak ilerlemiştir. İlk insanla ilgili bilgiler, kadın konusunda özel olarak durmayı gerektirdiği için, Pandora ve Hz. Havva hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Pandora, mitolojide ilk kadın olarak bilinmektedir; yaratılış sebebi, o zamana kadar sadece erkekten oluşan insanoğluna yaptıkları hatalara karşı verilen ceza olmasıdır. Bütün kötülüklerin yeryüzüne Pandora sebebiyle yayıldığına inanılır. Hz. Havva şahsında çizilen kadın algısı ise, mitolojideki anlatıdan tamamen uzaktır. Cennetten düşüşe sebep olan hadisede, kadın cinsine özel olarak hiçbir suçun isnad edilemeyeceği, Kur'an metninden açıkça anlaşılmaktadır. Yapılan hata ve mukabilindeki ceza, kadın-erkek eşit olarak verilmiştir. İlk kadın hakkındaki veriler, toplumların kadın imajı hakkında çarpıcı verilere sahiptir. Medeniyetler arası çatışma teorilerine girmeden yürütülen bu çalışma, her iki medeniyetinin insan tasavvurlarından kaynaklanan farklılıklara değinmiştir. Sonuçta Batı'nın insana yüklediği misyon Prometheusçu bir tavırken, Doğu'nun insanı her şeyden önce kul ve halifedir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Mitoloji, Prometheus, Hz. Âdem, Kadın.

^a Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e.hacimuftuoglu@atauni.edu.tr

Giriş

Kadim zamanlardan beri zihinleri meşgul eden ve insanın kendisini/kâinatı anlamlandırma çabasının temelini oluşturan can alıcı bir soru bulunmaktadır: *İnsan nasıl meydana geldi?* İnsanlık tarihinde bu sorunun ve devamında zihne gelen muhtemel soruların cazibesine kapılmayan bir topluluk yok gibidir ve oldukça popüler olan bu sorunun cevabı, her devirde ve muhitte farklı şekillerde verilmiştir. Bunun böyle olması doğaldır; çünkü bu soru basit cevaplarla geçirilemeyecek kadar girift ve sırf maddî formlarla anlatılamayacak kadar derûnîdir. Aynı zamanda bu sorunun cevabı, kişilerin/toplumların inanış/davranış formları hakkında da bir mihenk noktasıdır. İnanç sistemlerinin kendi müntesiplerini biçimlendirdiği gerçeği göz önünde tutulduğunda, ne anlatılmak istendiği daha net anlaşılacaktır. Kendi varlığını Tanrılara (!) karşı verdiği bir savaşın uzantısı olarak gören ve bunu kahramanlık süsü verilmiş bir isyanla süsleyen insanın kutsalı ne olacaktır ve böylesi bir inanışa sahip olan kişilerin dünyadaki davranışları nasıl anlaşılmalıdır? Ya da tersten bir soru, varlığını, onurunu ve diğer canlılar üzerindeki hâkimiyetini sadece kendisini Yaratan'a karşı şükran duygusuyla hisseden ve davranışlarını da buna göre düzenleyen bir insanın dünyayı algılaması ne şekilde tezahür edecektir?

Aslında çok çeşitli şekillerde sorulabilecek ve her defasında farklı açılımlara kapı aralayabilecek olan bu iki soru, temelde şunu amaçlamaktadır: İnsanın kendini anlaması kadar doğal bir isteğin cevabı, sadece cevap olarak kalmamakta, adeta bir hayat felsefesinin (ya da daha geniş bir perspektifle, medeniyetlerin) temelini oluşturmaktadır. Güncelliğini koruyan medeniyetler çatışması teorileri daha çok maddî medeniyet ve bunun sonuçları üzerine temellendirilirken, aslında bu çatışmanın kökenleri daha ziyade düşünseldir ve özünde de insanın evrendeki yerine, amacına ve nasılına bakış açısı bulunmaktadır. Çünkü her medeniyet önce amacını, sonra aracını ve nihayetinde de ürününü ortaya koyar ve bunların hepsi de insan tarafından şekillendirilir. Medeniyeti makro insan, insanı da mikro medeniyet olarak tanımlamak da mümkündür ve sonuçta medeniyetler arası farklılıklar, insan tasavvurlarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.¹ Dolayısıyla medeniyetlerin ilk insanla

---

¹ Halis Çetin, "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay b. Yakzan/Doğu-Robinson Cruose/Batı)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 58-2: 50-51; Doğu ve Batı dünyasında görülen düşünce ve eylem alanlarındaki farklarla ilgili çalışma için bkz. İsmail Bayer, "İşari Tefsirlerde Doğu ve Batı Akli Karşılaştırmaları/İdeal Akıl

ilgili tasavvurlarını ortaya koymak, günümüz dünyası için oldukça anlamlıdır. Bu çalışma ise, medeniyetler arası çatışma teorilerine girmeden, iki medeniyetin, Doğu ve Batı'nın insanın yaratılışı ile ilgili verdiği bilgilerden yola çıkarak bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Bu sayede, insanlığın yaşadığı sorunların merkezinin medeniyetlerin sunduğu insan tasavvuru ile irtibatı belirtilmeye çalışılacak; insan, kadın, doğa, toplum vb. konuların ana belirleyicisin ilk insana yüklenen değerle şekillendiği belirtilecektir. Bu bağlamda makalenin konusu, Doğu ve Batı'nın insan tasavvurunun iki prototip üzerinden değerlendirilmesidir. *Prometheus*, antik Yunan mitolojisinde insanla ilgili değer yargılarını oluşturan efsanevi bir unsurdur; Batı tipi insan tasavvurunu ortaya koymaktadır. İslam medeniyetinin insana yüklediği misyon ise, onun *kul ve halife* olmasıdır. Dolayısıyla çalışmada, Batı medeniyetinin temeli antik Yunan mitolojisine dayandığı için, kısa bir mit bilgilendirmesi yapılacak, Prometheus efsanesi ve günümüz dünyasına yansımaları belirtilecektir. Sonrasında, Doğu'nun yani İslam Medeniyetinin insanın yaratılışı ile ilgili verdiği bilgiler, ayet ve yorumlarla belirtilecektir. Bu iki tasavvur arasında kadınla ilgili bakış açıları da dikkate değer olduğu için, konu ekseninde bilgilendirmeler yapılacak ve sonuç kısmına geçilecektir.

A. Mit/Mitoloji

Klasik anlamda bir tanımlamaya gidilecek olursa, mythos kelimesine logos (söz) kavramının eklenmesiyle oluşan mitoloji, mit bilimi olarak çevrilmektedir. Ancak mit ne demektir ya da nasıl anlaşılmalıdır? Bu konuda çok çeşitli tanımlamalar yapılmasına rağmen,² net bir cevabın verilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü herkesin kabul edeceği bir tanım bulmak güç olduğu gibi, tüm arkaik ve geleneksel toplumlardaki mitlerin bütün tür ve işlevlerini kapsayacak bir tanım bulmak da imkânsız gibidir. Çünkü mit, çeşitli bakış açılarına göre değerlendirilebilecek son derece karmaşık bir

Arayışları", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (18-19-20 Mayıs 2017 Alanya)*, 153-160.

² Pierre Grimal, "Man and Myth", *Larousse World Mythology* (Hamlyn Publishing Group Limited, 1969), 9 and Grimal, "Greece: Myth and Logic", 97; Padraic Colum, *Myths of the World* (New York: The Universal Library, 1930), VII-VIII; G. S. Kirk, *Myth (Its Meaning & Functions in Ancient & Other Cultures)* (Cambridge University Press, 1978), 8; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 878; A. Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Hüsrev Yolsal, *Felsefe Sözlüğü* (Bilim ve Sanat Yayınları, 2002), 1020, 1341-1346; Jean-Pierre Vernant, *Eski Yunan'da Söylen ve Toplum*, trc. Mehmet Emin Özcan (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), 194; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989), 5-6; Mehmet Karaosmanoğlu, *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları* (Erzurum: Eser Ofset, 2005), 1-2.

kültür gerçekliği olarak karşımızda durmaktadır.³ Ancak en kapsamlı tanım, bu alanın en önemli isimlerinden sayılan M. Eliade tarafından şu şekilde yapılmıştır; *“Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, Doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası olsun bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir “yaratılış”ın öyküsüdür: bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır.... Sonuç olarak, mitler, kutsal ya da doğaüstü olan şeyin dünyaya çeşitli, kimi zaman da heyecan verici akınlarını betimlerler. İşte Dünyayı gerçek anlamda kuran ve onu bugün içinde bulunduğu duruma getiren de kutsalın bu akınıdır. Dahası, insan bugünkü durumunu, ölümlü, cinsiyetli ve kültür sahibi bir varlık olma özelliğini Doğaüstü varlıkların müdahalelerinden sonra edinmiştir.”*⁴

Mitolojilerin nasıl doğdukları, kaynaklarına ilişkin çeşitli değerlendirmeler, zamansal çerçeveleri, gerçeklik paylarının ne ölçüde olduğu gibi sorular ya da kelimenin zaman içerisinde yüklendiği pozitif/negatif anlamlar bu çalışmanın sınırları içerisinde değildir; çünkü bu soruların her biri başlı başına bir problem teşkil etmektedir. Burada belki özet olarak geçilmesi gereken husus, mitlerin dini geleneklerin şekil değiştirmiş hali olarak görülmesi gerçeğidir.⁵ Tanrı, insan, ölüm, diriliş, çeşitli ayinler vb. hem dinin, hem de mitolojinin ortak içerikleri olduğu için, mitolojinin vahyin bozulmuş şekli olduğu ve mitoloji ile vahyi birbirine yaklaştırma çabaları mevcuttur. Bu sebeple, *“Tevhid inancına uygun olarak, tek tanrı inancının bozulup, dağılıp parçalanarak nisbî tanrılar ve inançlar meydana gelmesinin bir yansıması; Gerçek Tanrı’nın bilgisi ve geleneği unutulduğu için yitirilen inançların yerini yeni inanış biçimlerinin alması, bunun neticesinde ibadete layık Tek Tanrı yerine, “insanın iradesini aşan her şeyin ilahlaştırılması şeklinde bir mitoloji tanımı yapmak mümkündür.”*⁶ Mitolojileri bu gözle okumak/değerlendirmek, insanoğlunun tevhid inancından uzaklaştığında yaşadığı savrulmaları göstermesi açısından önemlidir.

Bu çalışma için vurgulanması gereken husus ise, ilk tanımda işaret edildiği üzere, *mitlerin günümüz dünyasını şekillendirmesidir.* O yüzden mitler söylenip bitmiş bir kurmacadan çok daha öte anlamlar içermektedir.

³ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, trc. Sema Rifat (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 16.

⁴ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s. 17.

⁵ Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.), 2.

⁶ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim* (İzmir: Nil Yayınları, 1993), 61-62.

Yapılan son araştırmalar, kitle iletişim yoluyla insanlara zorla benimsetilen imgeler ve davranışların mitsel yapılarını ortaya koymuş, bu duruma da en çok ABD'de rastlandığını göstermiştir. Çizgi resimlerdeki kişiler mitolojilerin veya folklorlara özgü kahramanların modern varyantlarını sunmaktadır. Toplumun büyük bir kısmının idealinin somut bir şekilde canlandırılması, karakterlerin davranışlarındaki olası düzeltmeler ya da ölümleri okurlarda gerçek bunalımlara yol açmaktadır. Mesela Superman, dünyada alçakgönüllü bir gazeteci görünümünde yaşar. Süper güçleri olan bu kahramanın silik ve çekingen duruşu, gizleniş, iyi bilinen bir mitsel temayı ele almaktadır. Superman, Tanrı'nın sevgisini yitirdiğini ve gücünün sınırlanmış olduğunu bilen, günün birinde eşsiz bir kişi, bir kahraman olarak kendini göstereceğini hayal eden modern insanın gizli özlemlerini karşılamaktadır.⁷ Günümüzde sanatta, edebiyatta, sporda vb. pek çok alanda mitlerin kendilerini bir şekilde devam ettirdiği görülmektedir. Bunun özellikle Batı medeniyeti için bu şekilde olması doğaldır; çünkü Hristiyanlık zaman içerisinde pek çok pagan ögeyi bünyesine almış, bir şekilde dönüştürerek kutsal kitaplarına dâhil etmiş ve *tahrif* olmuştur. Hristiyanlık, tıpkı İslamiyet'te olduğu gibi, temel olarak tevhidi yerleştirmek gayesiyle gönderilmiş bir dindir; ancak zaman içerisinde Hz. İsa'nın öğretilerinden uzaklaşmaları ve vahyin korunamamış olması, dine çok sayıda pagan mitlerinin girmesine zemin hazırlamıştır. Mesela pek çok tanrı ya da ejderha öldüren kahramanlar Aziz Georgios kimliğine, fırtına tanrıları Aziz Eli'ye dönüşmüştür. Aynı şekilde sayısız bereket tanrıçaları Meryem'le ya da azizelerle bir tutulmuştur. Daha da ötesi, Hristiyanlık öncesi Avrupa'daki yaygın olan dinin bir bölümü, ya gizli şekilde ya da dönüştürülerek takvimde yer alan bayramlarla ve azizler kültürüyle varlığını sürdürmüştür. Bu yüzden Katolik-Roma ve Ortodoks Kiliseleri, bu kadar çok pagan öge kabul ettikleri için olumsuz yönde eleştirilmiştir. Kısacası paganizm, yüzeysel de olsa Hristiyanlaştırılarak bir şekilde varlığını sürdürebilmiştir. Bir başka ifadeyle, Hristiyanlık paganlaştırılmamış, atalar dininin Hristiyanlaştırılması söz konusu olmuştur.⁸ Netice itibarıyla Hristiyanlık, özünden uzaklaşmış ve dünyaya gönderilme gayesinden sapmıştır. Kitab-ı Mukaddes'te bulunan mitolojik unsurlar, bunların ne kadar yer kapladığı ya da nasıl anlaşılması gerektiği, demitolojizasyon vb. gibi hususlar ise, ayrıca bir öneme sahiptir ve başka bir çalışmanın konusudur.⁹

⁷ Bu ve benzeri örnekler için Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 239-252.

⁸ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 227-229.

⁹ Bu konuda bilgi ve müstakil çalışmalar için bkz. Rudolf Bultmann, *Jesus Christ and Mythology* (New York: Charles Scribner's Sons, 1958); Bultmann, "The Case For Demythologization- A Reply by Rudolf Bultmann", Karl Jaspers, Rudolf Bultmann, *Myth and Christianity-An Inquiry into the Possibility of Religion Without Myth-* (New York: The

Burada bu bilgilerin özetle verilme sebebi ise, mitolojilerin bir şekilde Batı medeniyetinde varlığını halen devam ettirdiğini vurgulamak içindir. Nietzsche'nin ifadesiyle "insanların en büyük dostu olan" Prometheus mitinin sembolik ve belirleyici gücünün incelenmesi olmaksızın, her iki medeniyetteki derin ve temel farklılıktan bahsetmemiz mümkün olmayacaktır.¹⁰ Prometheus efsanesi aktarıldıktan sonra görüleceği üzere, insan tasavvurunun oluşmasında, bu anlatının ayrı bir yeri bulunmaktadır.

B. Prometheus

Yunan mitolojisi içerisinde Prometheus efsanesinin özel bir önemi bulunmaktadır. Çünkü genel kabule göre Prometheus, insanı yaratan, kaderini belirleyen ve zalim tanrılara karşı insanoğlunun yanında bulunan bir titandır. Efsanenin aktarımına geçmeden önce şu hususun belirtilmesi yerinde olacaktır; Yunan mitlerinin yazıya geçirilmesi Homeros ve Hesiodos'un destansı şiirleriyle olmuştur; sonrasında da çeşitli ozanların Eski Yunan'da kent kent dolaşarak okuyup söylemesiyle yaygınlaşmıştır.¹¹ Ancak bunların tanrı soyları ve efsaneler hakkında verdikleri bilgiler birbirini tutmadığı için, çeşitli düzenlemeler yapılmış; dolayısıyla mitler zaman içerisinde çeşitli yorumlarla zenginleştirilmiştir.¹² Dolayısıyla Prometheus efsanesinde de ana temayı/çatıyı etkilemeyen farklı varyantlar bulunmaktadır. Ancak genel anlamları aynı olduğu için, burada gereksiz detaylara girilmeyecektir.

Yunan mitolojisine göre Prometheus, Epitmetheus, Atlas ve Menoitios dört kardeş titandır. Prometheus (kelime anlamı önceden gören), kendi ataları olan titanlarla Olympos tanrılarının girdiği savaşta, savaşın sonucunu önceden bildiğinden dolayı kardeşi Epitmetheus'u da yanına alır ve baş tanrı Zeus'un tarafını tutar. Savaş neticesinde Zeus bütün tanrılara boyun eğdirmiştir, hâkimiyetini sağlamıştır ve Prometheus'u da, yanında yer aldığı/tarafsız kaldığı için ölümsüzler arasına almıştır. Ancak Zeus, bütün

---

Noonday Press, 1958), 57-71; Bultmann'ın bu konuyla ilgili çeşitli makalelerinin yer aldığı bir çalışma için bkz. Cengiz Batuk, Emir Kuşçu, *Rudolf Bultmann: Mitoloji ve Hermenötik Sorunu* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2013); Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi-Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevi Hristiyan Mitosları*, trc. Alaeddin Şenel (İstanbul: İmge Kitabevi, 1993), 191-217; Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, 69-118; Şehmus Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 11-69.

¹⁰ Tarık Ramazan, *İslam Medeniyetlerin Yüzleşmesi*, trc. Ayşe Meral (İstanbul: Anka Yayınları, 2003), 248.

¹¹ Edith Hamilton, *Mythology* (USA: Little, Brown and Company, ts.), 15-18; Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 15; Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 6-7.

¹² Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 7.

insanlığı tamamen yok etmeye karar vermiştir; fakat Prometheus'un ricası sayesinde onları bağışlamıştır; ne var ki ölümlülerin günden güne artan yetenekleri ve güçleri nedeniyle onlara büyük öfke duymaya başlamıştır.

Zeus, neden Prometheus'un isteğini geri çevirmemiştir? Çünkü yaygın mite göre, Prometheus, insanın yaratılışından önce dünyada yaşayan dev soylu titanlardan biridir ve kardeşi Epimetheus'la birlikte ona, insanı yaratma ve hem onu hem de hayvanları hayatta kalmaları için çeşitli yeteneklerle donatma görevi verilmiştir. Epimetheus bu işleri yapacak, Prometheus ise onun yaptıklarını kontrol edecektir. Epimetheus, elinde güçleri pervasızca dağıtır; bazı hayvanlara güç, cesaret, çeviklik, zekâ, bazısına ise kürkler, tüyler, kanatlar, pençeler... Ancak sıra insana geldiğinde verilebilecek hiçbir şey kalmamıştır. Pişman olup kardeşi Prometheus'a olan biteni anlatır, Prometheus düşünür, taşınır ve sonunda insanı diğer tüm varlıklardan üstün kılmanın bir yolunu bulur; daha soylu bir biçim verir insana, tıpkı tanrılara benzeyen... Sonra da gökyüzüne, güneşe çıkarak oradan ateşi yeryüzüne indirir ve böylelikle kürklerden de, cesarettten de, çeviklikten de daha üstün olan ateş sunulur insana... Bu eşsiz armağan ile insan, bütün hayvanlar arasında ayrıcalıklı bir yere gelmiştir. Prometheus insana çeşitli aletler yapmasını, madenleri işletmesini öğretmiştir. Dolayısıyla balçıktan (bir inanişâ göre kendi gözyaşıyla) insana şekil veren Prometheus, bu ırkın yok olmasını istememiştir ve Zeus da savaşta kendi yanında olan Prometheus'un bu isteğini sağlamıştır. Çeşitli anlatılarda, Prometheus'un kendi titan ırkını yok ettiği için Zeus ve arkadaşlarına kin beslediği belirtilir ve sonradan Tanrıları inkâr edecek, onları hiçe sayacak, kötülüklerde sınır tanımayacak ve dünyanın başına bela olacak bir mahlûku, insanı yaratarak Tanrılardan dedelerinin öcünü almayı planladığı ifade edilir.

Neticede insanlarla Tanrılar bir şekilde yaşamaya devam ederler... Ancak işler, Mekone'de yaşanan kurban hadisesinde değişmeye başlar. Bir boğa kesilir ve bunun Tanrılarla insanlar arasında hakkaniyetle paylaşılması gerekir. Bu işte hakemliği Prometheus yapacaktır. Prometheus hem insanları korumak hem de Zeus'u aldatmak istediği için, kemikleri bir yağ tabakasıyla kaplar, eti ve bağırsakları da işkembeyle örter; içi başka dışı başka olan sinsice bir plan... Yağın çekiciliğine kapılan Zeus, tanrılar için kötü payı seçip, insanlara eti ve bağırsakları bırakır. (O zamanlardan kalma bir gelenek, insanlar tapınaklarda kurbanların yağlarını ve kemiklerini yakar, Tanrılara sunar; iyi yerlerini de pişirerek yerler. Kurban etinin bu şekilde bölüştürülmesi sabit kalmıştır.) Zeus bu seçiminden dolayı arkasından kendisine kahkahalarla gülen Prometheus tarafından

aldatıldığını anlayınca, “etlerini çiğ çiğ yesinler” diyerek bağırır ve tüm insanlığı onlardan ateşi almakla cezalandırır... Peki, ateş insandan alındığı zaman, onu diğer varlıklardan üstün kılan yön ne olacaktır? İnsanlar da artık hayvanlar gibi karanlıklarda mağaralarda yaşayacak ve medeniyetten uzak kalacaktır. Bu kurnaz paylaşımın sonucu, insanlık için katlanabilir değildir. O yüzden Prometheus, baş tanrı Zeus’un emrini insanlar için kasten hiçe saymıştır; bir kamışın içine sakladığı ateşi gökten yere taşımıştır/çalmıştır ve insanı kurtarmıştır. Zeus, ateşin yeryüzünde yeniden yandığını gördüğünde intikam yemini etmiştir; hem Prometheus’a, hem de insana unutulmaz bir ders verecektir.

İnsanlardan uzak, Kafkas Dağlarında sarp bir kayalıkta zincirlere vurulmuş bir Prometheus... Bir kartal her gün gelip onun karaciğerini yiyecek, yenilen ciğer her gün tekrar büyüyecek ve dondurucu soğuk ve ayazla mücadele eden Prometheus’un acısı hiç dinmeyecek; sürekli yinelenen/yenilenen bir işkenceye dönüşecektir.

Öfkeden deliye dönen Zeus, insana da unutulmaz bir ders vermek istemektedir; Pandora... Zeus, Hephaistos’a kilden bir kadın yapmasını, dört rüzgâra ona hayat vermelerini, Olympos’daki tüm tanrıçalara bu kadını en güzel şekilde baştan aşağı elbiselerle ve takılarla donatmalarını emretmiştir. Her tanrının kusursuz olması için katkıda bulunduğu, örtüler, çiçekler ve altın taçla donatılan bu varlık, herkesin armağanı anlamına gelen Pandora, ilk kadından başkası değildir. Nitekim Zeus, kendisine kurulan tuzağa, bir tuzakla cevap vermiştir; güzel felaket; dışı güzel, ama içi boş, tıpkı kurban aldatmacasında olduğu gibi... O zamana kadar, insan cinsi sadece erkekten oluşmaktadır; Zeus kadını yaratarak insana eşsiz bir bela hazırlamıştır. Prometheus’un kardeşi Epimetheus’a bu hediye sunulmuştur. Kardeşi Prometheus tarafından Zeus’un kendisine verilen hiçbir şeyi kabul etmemesi söylense de, Epimetheus (kelime anlamı, akli sonradan gelen/sonradan öğrenen), adına uygun şekilde, bu hediyeyi kabul etmiştir ve onunla evlenmiştir. Ancak Tanrılar Pandora’ya, bir sandık/kutu/kavanoz vermişlerdir; içi tamamen zararlı şeylerle dolu olan... Ve tembihlemişlerdir; bu kutuyu açmaması için... Ama işte Pandora, bu insanlığın felaketi, merakına yenilip kutuyu açmıştır; bütün kötülükler de dünyaya yayılmıştır; yaşlılık, hastalık, aptallık, ahlaksızlık, hırs, çalışma... Pandora kapağı açar açmaz hatasını anlamıştır ama iş işten geçmiştir; kapağı geri kapattığında ise, kutunun dibinde yalnızca umut kalmıştır. Aldatıcı bir umut... Zeus’un istediği de zaten budur; insan ebediyen ağır işler görmeye mecbur kalacaktır ve ölümlülerin boş çabalarını besleyen de umut olacaktır. Böylelikle, kadın denilen belalı soy, insanlığın başına büyük bir felaket açmıştır, Pandora’nın

kutusuyla...

Efsanenin konuyla ilgili kısmı burada sona ermektedir. Prometheus'un uzun yıllar süren işkencesi Zeus'un oğlu Herakles tarafından kurtarılıncaya kadar devam etmiştir; ama insanları baştan çıkaracak olan derin ve sonsuz büyü kaynağı olan Pandora, o ölümlü insanların baş belasının sonuçları hala devam etmektedir.¹³

1. Prometheus Mitinde İnsan Tasavvurunun İzleri

Yukarıda verilen Prometheus efsanesi, pek çok tanıdık kavram içermektedir; insanlığı kurtarıcı bir önder, isyan, herkesin suçunu çeken bir kişi ve ateş/bilgi... Bu çok doğal bir durumdur; çünkü Batı medeniyetinin üzerine kurulduğu temeller ve her fırsatta dile getirdikleri söylemler bunlardır. Bu mitte geçen kavramlar üzerinde durmadan önce, Carl Kerenyi'nin, Prometheus – İnsan Varoluşunun Arketip İmgesi adlı eserinde dile getirdiği şu gerçeği incelemek gerekmektedir: *“Şimdiye kadar mitoloji ile bizim dünyamız olan Batı medeniyetinin üstüne kurulduğu Yunan dünyasının varoluşu arasındaki ilişkiye çok az dikkat çekilmiştir.”*¹⁴ Bundan dolayı Kerenyi, *Yunan mitolojisi ile Yunan varoluşu arasındaki ve –dünyanın bütün mitolojileri içinde bize en yakını olan-Yunan mitolojisi ile tüm insan varoluşu arasındaki ilişki ve uyum hakkındaki bilgimizi arttırmamız şarttır. Yunan mitolojisinde bu tür varoluş imgelerini bulabilmek için müthiş bir yorumsal yeteneğe ihtiyaç yoktur,*¹⁵ der ve Prometheus efsanesinin Batı destan geleneğinde nasıl işlendiğini görmek için Yunan mitolojisinden itibaren

¹³ Grimal, *Prometheus and Pandora*, 112-113; Colum, *Myths of the World*, 64-73; Hesiodos *Eseri ve Kaynakları*, trc. Sabahattin Eyüpoğlu, Azra Erhat (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 23-39; Hesiodos, *İşler*, trc. Suat Yakup Baydur (İstanbul: MEB Yayınları, 1948); Aeschylus, *Prometheus Bound*, Translation by Paul Roche (The New American Library, 1964), 23-79; Robert Graves, *Yunan Mitleri Tanrılar Kahramanlar Söylenceler*, trc. Uğur Akpur (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 181-182; Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, trc. Ali Berktay (İstanbul: Kambalçı Yayınevi, 2003), 1: 311-314; Thomas Bulfinch, *Klasik Yunan ve Roma Mitolojisi*, trc. Özgür Umut Hoçafçı (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2012), 24-25 ve Bulfinch, *Bulfinch Mitolojileri*, trc. Aysun Babacan, Bora Kamceç, Berk Özcangiller (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011), 32-35; Hamilton, *Mythology*, 85-88; Jenny March, *Klasik Mitler*, trc. Semih Lim (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 134-138; Arthur Cotterell, Rachel Storm, *Büyük Dünya Mitolojisi Ansiklopedisi*, trc. Emel Lakşe (Alya Basım Yayım, 2011), 72, 77; Richard Buxton, *Yunan Mitolojisi*, trc. Ahmet Fethi Yıldırım (İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2016), 54-58; Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 278-281, 258-259; Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi* (İstanbul: İnkılap Yayınevi, ts.), 10-16; Karaosmanoğlu, *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları*, 16-20; M. Tahsin Kozanoğlu, *Yunan Mitolojisi* (Düşünen Adam Yayınları, 1992), 37-39.

¹⁴ Carl Kerenyi, *Prometheus-İnsan Varoluşunun Arketip İmgesi*, trc. Tacıbaht Türel (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2012), 10.

¹⁵ Kerenyi, *Prometheus-İnsan Varoluşunun Arketip İmgesi*, 10.

Goethe ve Shelley'e kadar izini sürer. Ayrıca bu miti, insan cüretkârlığının bir ilk örneği olarak Jungçu psikoloji perspektifinden ele alır.¹⁶ Kısacası bu mit, anlatılagelen hikâyeden çok daha fazlasıdır Batı için, çünkü sanattan edebiyata, spordan bilime pek çok alanda bu anlatının izleri görülmektedir. Zühre İndirkaş, *Mitoloji'den Alegoriye* adlı eserinde Prometheus imgesinin çağlar boyunca geçirdiği dönüşümü ele alır ve Batı sanatını yüzyıllardır besleyen kaynağın Yunan mitosları olduğunu belirtir. Dolayısıyla Antikiteden başlayarak Batı sanatında değişen dünya görüşü doğrultusunda Prometheus'un geçirdiği anlamsal değişimleri ve bugün vardığı noktayı antik metinler ve görsel betimler üzerinden incelemeyi hedefler. Çalışma, Batı sanatındaki Prometheus temalarının resimlerde işlenişi ve dönemlere uygun olarak yorumlanışını içermektedir.¹⁷ Kısacası Prometheus, günümüzde hala canlılığını koruyan bir mit olarak devam etmektedir ve bu sayede çeşitli mesajlar verilmektedir. Bu iddiayı temellendirebilmek, çok da zor olmasa gerektir. Bugün en büyük uluslararası spor organizasyonu olarak kabul edilen Olimpiyat Oyunları'nın ateşi, aslında Prometheus efsanesinin hafızalarda tekrar canlandırılmasından öte nedir? Çünkü olimpiyat oyunlarının tarihi antik dönemlere kadar gitmektedir ve yarışma sporlarının gelişiminin daha iyi anlaşılması için Antik Yunan dönemi üzerinde durulması birçok çağdaş kültürün köklerinin Yunan orjinli olmasından kaynaklanmaktadır. Olimpos'da yaşayan Tanrılar için düzenlenen olimpiyat oyunları, en yüce tanrı olarak kabul edilen Zeus'a bağlılık ve inancı sergilemek için düzenlenmiştir.¹⁸ Günümüzde Olimpiyat oyunlarının ateşinin yakılma töreni, kök mesajlarıyla uyumlu olarak, Yunanistan'ın Olimpia arkeolojik Bölgesi'ndeki Hera sunağında gerçekleşir ve bu tören bir nevi dini ayindir. Çünkü antik çağdan kalma kıyafetleriyle rahibeler sunağa yaklaşır, güneş tanrısı Apollon'a seslenilerek ateş tutuşturulur ve bu ateş, çeşitli törenlerle atletlere verilir. Baş rahibenin koşucuların elindeki meşaleyi yakmasıyla ateşin dünya çapındaki yolculuğu başlamış olur. Dolayısıyla Prometheus miti ve mitin mesajları, 21. Yüzyılda tekrar yaşatılmaktadır.

Prometheus'nin unutulmuş onca mite rağmen, günümüzde hala canlılığını koruyor olması, Batı Medeniyetinin insan tasavvurunun temelinde bu efsanenin yer almasından dolayıdır. Çünkü Batı'nın Rönesans dönemi, kiliseye başkaldırıyla başlamıştır. Tıpkı, Prometheus'un Zeus'a

¹⁶ Kerenyi, *Prometheus-İnsan Varoluşunun Arketip İmgesi*, 14-15.

¹⁷ Zühre İndirkaş, *Mitolojiden Alegoriye* (İstanbul: Tekhne Yayınları, 2015), 11-38, 66-73.

¹⁸ Ali Tekib, Gülcan Tekin, "Antik Yunan Dönemi: Spor ve Antik Olimpiyat Oyunları", *Tarih Okulu Dergisi* 7, sy. 18: 121, 128.

başkaldırması gibi... Ya da Rönesans dönemine Aydınlanma çağı denmesi, karanlıklar içinde kalan insanın Prometheus'un ateşiyle aydınlanmasıyla bağından ötürü de olabilir. Çünkü tanrılara bağlılık karanlığı gerektirmektedir; hâlbuki insan ateşle insan olmuştur; o yüzden kilisenin/Tanrının aradan çekilmesiyle oluşan rasyonel bir din anlayışı, her açıdan *Prometheuscu* bir tutumdur. Nitekim ateş sadece etrafı aydınlatmaz; aynı zamanda hayatın, özgürlüğün, medeniyetin, isyanın ve bilginin de sembolüdür. Dolayısıyla insan otoritelere başkaldıracak, türlü hilelerle ateşi çalacak ve sonunda Tanrılara karşı yürüttüğü savaşı kazanacaktır. Peki, böylesi bir insanın kutsalı ne olacaktır? Doğa, iktidar, insan/kadın ve din hakkındaki tutumunun belirleyicisi kimdir? Ya da kendi varoluşu aldatma, hırsızlık ve isyan temelli olan bir insan, ne anlama gelmektedir?

Zaten Prometheus miti, ortaya koyduğu Tanrı imajıyla da oldukça sıkıntılı gözükmektedir. Olympos dağının aldatılabilen, önce ve sonrayı göremeyen, küçük şımarık çocuklar gibi davranan, adaletsiz ve alabildiğine kızgın tanrısı... Ateş üzerinde hâkimiyet kurmayla sonuçlanacak bir savaşın iki tarafının, insanlarla Tanrılar olması ayrı bir garabet değil midir? Prometheus anlatısı, insan-Tanrı ilişkisini aldatma ve savaş temelli kurmaktadır; bu ise ontolojik düzlemi bakımından bile sağlam ve sağlıklı olmayan bir ilişki biçimini doğurmuştur. Akıllı karıştırılmak istenen bir Tanrı modelidir Zeus, dünya ise Epimetheus'un budalalığı ile cezalandırılmak istenen bir yer... Yunan Tanrılarının imajını ortaya koymak gibi bir durum, bu çalışmanın içeriğini oluşturmamaktadır; ama Prometheus mitinin anlamsal çözümlenmesi bile, belirli bir duruma işaret etmektedir: Tanrı kavramı/inancı deforme olmuş bir inançta kutsal olan-olmayan birbirine karışmıştır ve her şeyin yapılması mübah görülmektedir. Hüseyin Üreten ve H. Yasemin Mumcu, *Antik Yunan Mitolojisi'nden Servet-i Funun Edebiyatı'na Prometheus* isimli çalışmalarında, Hesiodos'tan Goethe'ye kadar Prometheus efsanesinin edebiyat yorumlarını incelemektedir. Buna göre Zeus aldatılmış, insanların gözünde küçük düşürülmüş, gülünç durumda bir tanrıdır; egemenliği gerçek bir güce dayanmamaktadır, çünkü akıl gücünün insanlara geçmesiyle durum değişmiştir. İnsan kendi gücünün farkına varmış, tanrıya karşı ayaklanmış. Dolayısıyla tanrıya isterse tapar, isterse hiçe sayar; kendisi güçlü olduğu oranda tanrıya inanır ya da yok sayar. Tanrı, insanın elinde bir oyuncak olmuştur ve asıl tanrı, insanın kendisidir. Nitekim Goethe'nin şiirlerinden çıkan asıl anlam budur ve bunun tohumları Hesiodos'un öyküsünde Aiskhylos'un Prometheus'unda

bulunabilmektedir.¹⁹ Edebiyat alanındaki yorumlarında dahi böylesi bir imaj çizilen Tanrı kavramının, Batı'ya artık vereceği bir şey kalmamıştır ve Batı'nın kutsalı, mitolojilere yenik düşmüştür.

Prometheus mitinde ortaya çıkan bir diğer sonuç ise, insanların kurtarıcıları arasındaki ilginç durumdur. Kerenyi, burada şöyle bir tespitte bulunmaktadır: *"Prometheus, Hristiyan Kurtarıcı ile en çarpıcı benzerliğe ve en çarpıcı kontrasta sahiptir. İnsanoğlu için, diğer Yunan tanrılarının hepsinden çok aracılık yapar, insanlarla birlik olur. İşte benzerlik de buradadır. Fakat Mesih beşeri varlığa bir insan olarak katlanmıştır. Onun bütün misyonu insanoğluyla olan yakın bağına dayanmaktadır. Onun durumunda paradoks, onun, bir beşerin, insanlarla birlik olması değildir. Paradoks Hristiyanların onun bir tanrı olduğu inancına sahip olmasıdır. Prometheus ise hiçbir zaman beşer olarak ortaya çıkmamıştır. O mitolojik bir varlıktır ve hiçbir zaman başka bir şey olmamıştır; sonradan mitolojiye mal edilmiş biri olması söz konusu değildir. Onun tanrılığı apaçıktır. Onun durumunda paradoks, insanların davalarını savunduğunda ve bir tanrı olarak, insan varlığının ayırıcı özelliklerinden haksızlık, azap ve aşağılama gibi acılar çektiğinde başlar. Paradoks, açık bir şekilde, onun insanoğluyla olan bağıdır. Nasıl ki, mesih'in ilahiliği Hristiyan inancının esasını oluşturuyorsa, aynı şekilde Prometheus'un insanoğluyla olan yakın bağı da Yunan düşüncesinin dünyaya bakışının esasını oluşturur."*²⁰ Bu ilginç tespitin eleştirilebilir tarafları olmakla birlikte, İsa Mesih ile Prometheus arasında kurduğu benzerlik dikkate değer gözükmemektedir. Burada şöyle bir soru akla gelmektedir; tarih içinde Tanrılaştırılan İsa Mesih kavramının oluşmasında Prometheus mitinin yeri nedir? İnsan olduğunda hiçbir şüphe bulunmayan İsa'nın zaman içinde ilah addedilmesinin ve tevhidin yerini teslis inancının almasının temelinde, Batı'nın zihinsel algılarını besleyen Prometheus mitinin rolü ne kadardır? Birisi insanlığı temizlemek/kurtarmak için bütün günahı sırtlanmış ve çarmıha gerilmiştir; diğeri ise insanlığı kurtarmak için ciğerinin didiklenmesine razı olmuştur. Kısacası her ikisi de, insanlık için dayanılmaz acılara katlanmışlardır; biri başından itibaren tanrı olarak görülürken, diğeri tamamen insandır; ama zaman içerisinde tanrılaştırılmıştır. Bu farkın zaman içerisinde kapanmasında, Prometheus mitinin rolünün küçümsenmemesi gerekir.

Prometheus imgesinin yapı bozuma uğratılan şekli de bünyesinde

¹⁹ Hüseyin Üreten, H. Yasemin Mumcu, "Antik Yunan Mitolojisi'nden Servet-i Funun Edebiyatı'na Prometheus", *The Journal of Academic Social Science* 3, sy. 11 (Nisan 2015): 43.

²⁰ Kerenyi, *Prometheus-İnsan Varoluşunun Arketip İmgesi*, 25.

oldukça ilginç unsurlar barındırır; insanlara tepeden bakma, onları kurtarma, ışık getirip aydınlatma gibi temalar, modern dönemin üzerine kurulduğu esaslardır. Batılı insanın duruşu, Prometheus'un duruşuyla aynıdır; dünyaya hep bir düzen verme telaşında olan, demokrasi (ateşi) götürmek isteyen, nükleer denemeleri, atom bombaları, fabrikalarıyla doğayla kavgalı olan, kapitalizmiyle dünya genelinde efendiliğini ilan eden Batılı bir duruş, aslında Prometheus'un modernize edilmiş halinden başka bir şey değildir. Yani kahraman, kargaşayı düzelten, efendi, tutkulu bir Prometheus, günümüz siyasetinde farklı şekillerde ve farklı kimliklerde kendisini yenilemektedir ve bu hep Batılı insanın modern halini çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda, Prometheus'un insanlığa ateşi getirme biçimi çok ilginçtir. Bilgi olarak da yorumlanabilecek olan ateş, insanın Tanrılardan özgürleşmesini sembolize eder ve burada ateş ile sadece bir sopalık mesafe bulunmaktadır. Bu simge, modern Batı felsefesinin babası olan Yunan düşünce sistemini şu yönüyle ortaya koyar; Yunanî bilgi insanı hiçbir zaman yakmaz, insan bilgiyle yanmaktan bir sopa mesafesiyle kurtulmuştur. Batılı insan, bilgiyi içinde hissetmez ve bilgiye bir varoluş tarzından ziyade tarz olarak bakar.²¹ O yüzden de, bilginin alınması için her şeyi yapar; isterse sömürgeleştirir insanları aydınlatmak için, ya da çeşitli ideolojik söylemlerle düzen/karmaşa kurmaya çalışır, kendi menfaatini temin etmek için...

Prometheus mitinin açılımları ve Batı medeniyetindeki izdüşümlerinden kısaca bahsedildikten sonra, Doğu medeniyetinin insan tasavvuruna geçilebilir. Çalışmanın ilk kısmında da belirtildiği üzere, Doğu medeniyeti ile kastedilen, İslam'ın insana yüklediği anlam üzerinden bir insan tasavvurunun yapılmaya çalışılmasıdır. Kur'an'ın insanı nasıl konumlandığı ile ilgili olarak çeşitli ayetlerle açıklanacak olan bu konu, çok geniş olmasından dolayı, çalışmanın sınırları dâhilinde tartışmalara girmeden, genel kabuller üzerinden değerlendirilecektir.

C. İnsan... Kul ve Halife

İnsanın yaratılmasıyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'e, Yunan mitolojilerindeki gibi bir hikâye ya da Kitab-ı Mukaddes'teki gibi bir başlık bulma niyetiyle yaklaşmak, Kur'an üslubunun hiç tanınmaması anlamına gelmektedir. Çünkü Kur'an, tıpkı insanın yaratılışı hakkındaki ayetlerde olduğu gibi, bir konuyu bütün olarak tek yerde verip bırakmaz; aksine ilgili konu çeşitli yerlerde muhataplara farklı ifade kalıpları ve farklı ilavelerle

²¹ Nusret Altundağ, "Üç İsa, Tek Promete, Üç Muhammed", *Nida Dergisi*, sy. 162 (2014): 22.

sunulur ki, bu Kur'an'daki eşsiz üsluptan kaynaklanan ilahi bir özelliktir. Bundan ötürü, Kur'an'ın insan yaratılışı ile ilgili verdiği azımsanmayacak ölçüdeki bilgiler, Kur'an'ın bütününde dağınık bir şekilde bulunmakta ve her defasında farklı anlamlara kapı açmaktadır. Ancak burada vurgulanması gereken nokta, Kur'an'ın insan yaratılışı ile ilgili olarak sunduğu bilgilerin, meselenin bilimsel platformlarda tartışılan boyutlarına ışık tutma ya da çağdaş insanın yaratılışıyla ilgili bilimsel merakını karşılama gayesine matuf olmadığıdır. Yani Kur'an'da zengin kelime ve kavram çeşitliliğine sahip olan bu konu, temelde insanı Yaratan'ın kim olduğunu belirtmek ve insanın Allah'a karşı olan sorumluluğunu her daim akılda tutması ve gereğini yapmasıyla ilgili olarak değerlendirilmelidir.²²

Kur'an'da insanın varlık alanına çıkması, şu şekilde geçmektedir:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ

سَاجِدِينَ

“Hani Rabbin meleklerle demişti ki: Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım. Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!” (Hicr 15/28-29; bk. Sâd 38/71-72). Bu ayet, insanın maddî planda yaratılışından sonra (tesviye), kendisine metafiziksel bir boyut (ruh) kazandırıldığına işaret etmektedir. Mahiyeti hakkında pek az bilgi verilen ve ne olduğu ancak Allah tarafından bilinen ruh²³ ile meleklerin kendisine secde etmesi istenen insan, artık sadece topraktan oluşan bir varlık değildir. Taberî (ö. 310/923), ayette geçen وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُّوحِي ifadesini, hayat verme ya da canlı bir varlık haline getirme şeklinde açıklanmış;²⁴ Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Âlûsî (ö. 1270/1854), ruh üflemeyle hayat verme olarak te'vil etmiş, ancak burada gerçek anlamda bir üfleme ve kendisine üflenilen bir şey bulunmadığı, insana hayat bahşetmeyle ilgili bir temsilin söz konusu olduğunu belirtmişlerdir.²⁵ Ruhun Allah'a izafe edilmesi, Hz. Âdem'e veya insanoğluna verilen değer ve şeref olarak da yorumlanmıştır.²⁶ Neticede, beşer yani insan cinsi, tesviye

²² Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış* (İstanbul: Kuramer, 2016), 11.

²³ İsrâ 17/85.

²⁴ Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân* (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954), 14: 31.

²⁵ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2: 390; Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987), 7: 36.

²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1967), 10: 24; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1987), 4: 400.

edildikten sonra kendisine verilen ruh ile hayat bulmuştur. Müfessirlerden İbn Âşûr'a (ö. 1973) göre tesviye, bir şeyi ölçülü ve düzgün kılmaktır ve ilgili ayette tesviyenin, insan bedenindeki unsurların ruhun üflenilmesine uygun olacak şekilde dengeli ve tam olması anlamında kullanıldığını belirtmiştir.²⁷ Ayrıca tesviye, insanın bilindik insan suretine sokulması ve beşerî yaratılışının suret açısından tamamlanması ya da insan bedeninin oluşturan uzuvlar ile unsurların birbirleriyle uyumlu kılınması şeklinde de yorumlanabilmektedir.²⁸

Sonuç itibarıyla insan, Kur'an'da çeşitli şekillerde ifade edilen topraktan yaratılan bir varlıktır²⁹ ve insanoğlu, birtakım aşamalardan geçerek varlık sahnesine çıkmaktadır. Bu ilk insanın yaratılmasında böyle olduğu gibi, dünyaya her gelen canlı için de aynı anlamı ifade etmektedir: "O (Allah) ki, yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun zürriyetini, dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir. Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir. Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!" (Secde 32/7-9) ayeti, "Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) halinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka" haline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!" (Mü'minun 23/12-14) ayetiyle birlikte değerlendirildiğinde bu sonuca ulaşılabilmektedir. Nitekim Allah, ilk insandan sonra, insanoğlunun devamı için bir düzen koymuştur ve modern tıbbın bugün anne karnındaki ceninin yaratılışıyla ilgili verdiği bilgilerin nüveleri/yaratılış aşamaları bundan 1400 yıl önce veciz bir şekilde aktarılmıştır.

Topraktan başlayan ve kendisine ruh üflenilmesiyle can bulan insanın serüveni, kendisine isimlerin öğretilmesi ve halife kılınmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. "Hani, Rabbin meleklerle, 'Ben yeryüzünde bir halife

²⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Beyrut: Müessesetü't-Târîh, ts.), 13: 35-36.

²⁸ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (Dâru'l-Fikr, 1981), 19: 186.

²⁹ Kur'an-ı Kerim'de, insanın yaratılışı ile ilgili olarak تُرَابٍ toprak (Hacc 22/5), طِينٍ çamur (Secde 32/7), طِينٍ لَازِبٍ süzölmüş çamur (Mü'minun 23/12), طِينٍ yapışkan çamur (Saffât 37/11), صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ kuru çamur, şekillenmiş balçık (Hicr 15/26, 28, 33), صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ pişmiş çamura benzeyen balçık (Rahmân 55/14) kavramları geçmektedir.

yaratacağım' demişti. Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler, Allah da, 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim' demişti. Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, 'Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin' dedi. Melekler, 'Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin' dediler. Allah şöyle dedi: 'Ey Adem! Onlara bunların isimlerini söyle.' Âdem, meleklerle onların isimlerini bildirince Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?' dedi." (Bakara 2/30-33). Çok çeşitli okumalara tabi tutulabilecek olan bu ayetlerde ana esas, Yüce Allah'ın meleklerle Hz. Âdem'i halife olarak tanıtması ve karşılığında verilen cevaba mukabil, Hz. Âdem'e bütün esmanın/isimlerin öğretilmesidir. Zemahşerî, "وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا" ayetinde esma/isimler kelimesi ile Allah'ın yarattığı farklı cinslerin kastedildiğini ifade eder ve dînî ve dünyevî menfaate taalluk eden şeyleri Allah'ın Âdem'e öğrettiği şeklinde bir izahta bulunur.³⁰ Râzî ise, isimler kelimesinden kastın ne olacağı hakkında çeşitli görüşler aktarır ve isimlerden maksadın eşyanın sıfatları, vasıfları ve özelliklerinin bilinmesi ya da konuşulan dillerin olabileceğini belirtir.³¹ Sonuçta müfessirlerin isimlerden maksadın ne olduğuna dair vermiş olduğu bilgiler, yorumdan öteye geçmemektedir. Ancak burada vurgulanması gereken nokta, Hz. Âdem'in halife olarak belirlenmesi ile isimlerin O'na öğretilmesindeki incelikli ilgidir. Çünkü esmanın öğretilmesi, Hz. Âdem'in melekler karşısındaki üstünlüğünü vurgulayan bir durumdur.

Kur'an-ı Kerim'in insana dair vermiş olduğu bir diğer beyan ise, ayette de belirtildiği üzere, insanın yeryüzünde halife olarak görevlendirilmesidir. Ağırlıklı yoruma göre hilafet, temelde yeryüzünü imar ve ıslah görevidir ve insan bu görevin gerektirdiği güçlerle donatılmıştır. Halife kelimesinin lügat anlamına uygun bir şekilde, art arda gelen nesiller boyunca insan bu görevin yükümlülüğü altındadır. Yeryüzündeki olayları gözlemleyecek ve algılayabilecek potansiyelde yaratılan insana doğru yol gösterilmiş ve netice de buna uygun davranması istenmiştir. İnsanın önemli bir emaneti

³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 272.

³¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 2: 192; İsimlerden muradın ne olabileceği ile ilgili olarak bkz. Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1969), 1: 73; Ebû'l-Berakat Abdullâh Neseî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* (Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2005), 1: 79; Ebu'l-Kasım Abdülkerim en-Nisaburi Kuşeyri, *Letâifü'l-İşarat* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1: 35.

yüklenmiş bulunması, onun yeryüzündeki temel anlamlarından birini oluşturmaktadır.³² Bu emanetin hakkıyla yerine getirilebilmesi için, kâinat bütün imkânlarıyla insanın emir ve hizmetine verilmiştir. Kur'an'da teshîr olarak geçen bu kavram,³³ kendisi de kâinatın bir parçası olan insana verilen üstünlüğün ayrı bir göstergesidir ve aynı zamanda insanın imtihanının önemli bir parçasını oluşturur. Çünkü her şey insanın emrine amade kılınmış olsa da, insan, bunları istediği gibi kullanabilme hakkına sahip değildir; çünkü o, Allah'a karşı hesap vereceği bir günü aklından çıkarmamalıdır.

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْوَرْدِ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” (İsrâ 17/70) ayetiyle varlık mertebesi iyice seçkinleştirilen insan için, bu dünya hayatı elbette kolay olmayacaktır. Varlıklar âleminde mümtaz bir yeri bulunan insan, amansız düşmanı olan ve Allah'ın emrine karşı gelerek atası Hz. Âdem'e secde etmeyen şeytan ile bir mücadele içinde varlığını sürdürecektir: “Meleklerle, ‘Âdem'e secde edin’ dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu. ‘Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz’ dedik. Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de ‘Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır’ dedik. Bunun üzerine Âdem'e rabbinden bazı sözler ulaştı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır.” (Bakara 2/34-37). Bu ayetler, cennetten çıkarılma olayında bile, insanın onur ve şerefine korunduğuna ve bu çıkarılmanın insanın ebedî lanete duçar kılınacak bir olay olarak algılanmasına mahal vermediğine işaret etmektedir. İblis/Şeytan'a yöneltilen aşağılanma ifadeleri Hz. Âdem ve Hz. Havva için kullanılmamış, aksine onlar işledikleri günaha rağmen uyarılmışlardır.

³² İlhan Kutluer, “İnsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 22 (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 321; Halife kavramı, bu kavrama yüklenen anlamlar ve insanın ne ölçüde Allah'ın halifesi olabileceği ile ilgili tartışmalar için bkz. Mehmet Nuri Güler, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Halife Kavramı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995): 159-185; Veysel Güllüce, “İnsan Allah'ın Halifesi Midir?”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2001): 169-214; Erdoğan Pazarbaşı, “Kur'an'a Göre Halifelik ve Toplumsal Süreklilik”, *Bilimname* 1 (2003/1): 15-40; Muammer Esen, “İnsanın Halifeliği Meselesi”, *AÜİFD*, 45 (2004/1): 15-38.

³³ İbrahim 14/33; Nahl 16/12; Hacc 22/65; Câsiye 45/12-13; Lokmân 31/20.

Allah'ın vermiş olduğu kelimelerle tövbe etmeleri ve yeniden asil hallerine dönmelerine imkân tanımıştır.³⁴ Ve böylelikle günah, daha yaratılışın başında Allah'ın kapısının insana her zaman açık olduğunu gösteren bir rahmet ilkesine dönüştürülmüştür.³⁵ Bu ayetler, aslî günah gibi bir kavramı insana yaklaştırmadığı/yakıştırmadığı gibi, bu yolla insanın iradesinin deforme edilmesine de fırsat tanımamaktadır.

Kur'an, insanı ontolojik açıdan tanımlayıp, evrendeki yerini belirlemekle kalmamış; onun var oluş amacını da ortaya koymuştur. İnsanın halife vasfına mukabil, var oluşuna anlam katan bir diğer özelliği de, onun *kul* olmasıdır. Kozmik hiyerarşinin en üstüne yerleştirilen insan, bu mertebeye getirilmeden önce anılmaya değer bir varlık bile olmadığını hatırdan çıkarmamalı ve aslını her daim hatırlamalıdır.³⁶ "İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi? Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini iştir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör." (İnsan 76/1-3) ayetiyle, varlık sahasında zikri bile yokken, nutfeden yaratılışın en mükemmel haline gelen insanın, kendisine bu lütfu verenin Rabbi olduğunu bilmesi ve şükredici olması istenirken, "İnsan der ki: 'Öldüğüm zaman sahi diri olarak (kabrimden) çıkarılacak mıyım?' İnsan düşünmez mi ki, daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır?" (Meryem 19/66-67) ayetiyle de, bu durumun öldükten sonra dirilmeye bir delil teşkil ettiği belirtilmiştir.

"Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmân'a gelecektir." (Meryem, 19/93) ayetiyle kulluğun bütün mevcudatı kapsadığı belirtilmiştir; ancak akıl ve irade sahibi insan yaptığı işlerin sorumluluğunu üstlenecek şekilde yaratıldığı için, onu kulluğu ayrı bir boyutta tezahür edecektir. Bütün samimiyeti ve tevazuu ile Allah'a kulluk yapması istenen insanın önündeki en büyük engel ise, kendisidir. Kur'an-ı Kerim'de insan, nankörlük, geçici hazlara düşkünlük, cimrilik, umutsuzluk, unutkanlık, böbürlenme, acelecilik, hakikate direnç gösterme, inkârcılık gibi özelliklerle de anılmıştır; ancak insan bu zaafalarının farkına vararak ahlaki gelişim sürecinde bunları yenmeyi öğrenmelidir. Dünyanın geçici olduğu ve ölümün kaçınılmazlığı hakikati karşısında insana düşen şey, Allah'a bütünüyle kul

³⁴ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنَّ لَنَا تَغْوِيرًا لَكُنُوزٍ مِنْ الْحَاسِرِينَ "Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz." (A'râf 7/23).

³⁵ Şaban Ali Düzgün, *Sosyal Teoloji* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 71-72.

³⁶ Kutluer, "İnsan", 323.

olmaktır.³⁷ İnsan hakkında verilen bu kısa bilgilerden sonra, Halife ve kul kavramlarının izdüşümleri üzerinden İslam'ın/Doğu'nun insan tasavvuruna geçilebilir.

1. Kul ve Halife Kavramında Doğu'nun İnsan Tasavvurunun İzleri

Doğu'nun insan tasavvurunda öne çıkan en önemli iki kavram, *kul* ve *halife*dir. Bu iki kelime, adının çağrışımlarında ortaya çıktığı üzere tamamen din odaklıdır ve Doğu'da insanı insan kılan en önemli özelliktir. *Kul* ve *halife*, dinle bağlarını koparan/koparmaya çalışan ve Prometheuslarla dolu olan bir dünyada, aslında çok şey ifade etmektedir. Çünkü bu kelimeler, insanın kâinattaki konumunu belirlemektedir ve verdiği mesaj, insanın Yaratıcısının olduğunu hiçbir zaman unutmaması ve eylemlerinde sorumluluk sahibi olduğunun idrakine varmasıdır. İnsan her şeyden önce Allah'ın yarattığı bir mahlûktur. Hiçbir şey bilmezken ve hammaddesi çok basitken (toprak/çamur/balık/meni vs.), kendisine çeşitli uzuvlar/yetenekler verilerek olağanüstü bir hale gelmiş, âlem de kendisine boyun eğdirilerek (teshir), insan tasarruf yetkisiyle donanmıştır. Ancak burada insanın unutmaması gereken şey, bütün bunlara kendisinin malik olmadığı, ancak yüce Yaratıcının/Allah'ın nimeti sayesinde bu nimetlere kavuştuğu gerçeğidir. Bundan dolayı insan, kendisinde bulunan çeşitli özelliklere güvenerek ve gereksiz gururlara kapılarak kendine ilahilik atfetmemelidir.

Doğu'nun insan prototipi, Gökyüzünün İradesine karşı isyan eden Titan veya Prometheus tabiatı içinde tasavvur edilmemektedir; aksine insanın büyüklüğü zatından değil, Allah'ın kulu olmasından kaynaklanır. Halife olması, kâinatın hâkiminin iradesini aksettirmeye kâbil olmasındandır. İnsanın yaratılmışların en şerefli (eşref-i mahlûkat) olarak belirtilmesi, Allah'a şehadet ederek yaşamasından, Allah'ı daima hatırlamasından ve dünyada Allah'ın hikmetini ve kudretini aksettirecek tarzda amelde bulunmasından ötürüdür. Aslında bütünüyle kâinat Allah tarafından yaratılmış olmaları ve İlâhî Hikmet'in bir veçhesini yansıtmaları bakımından bir şeref sahibidirler; ancak sadece insan İlâhî Hikmet'i en doğrudan aksettirebilme donanımına sahiptir. Bütün mahlûkata egemen olma kudretini haiz bulunan insanın, onlara hüsn-i muamele sorumluluğu bulunmaktadır ve bu yüzden halife olarak isimlendirilmektedir. İnsanın sorumluluğu elbette ki daha fazladır; çünkü ona Allah'ın mahiyetini anlamak ve itaat etmek bilincinin yanı sıra, itaatsizlik serbestisi de tanınmıştır.³⁸ Bu

³⁷ Kutluer, "İnsan", 321.

³⁸ Seyyid Hüseyin Nasr, *Genç Müslüman Modern Dünya Rehberi*, trc. Osman S. Gündoğdu (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 45-46.

yüzden, insan yaptıklarının daima bilincinde olarak bir yaşam sürmelidir. O yüzden ister tabiat, isterse hemcinsi olsun, insan hiçbir varlığa karşı Allah'ın koyduğu düzenin dışına çıkarak istediği gibi davranamaz. Çünkü insan, diğer varlıklar üzerindeki yetkisini, sadece Allah'ın hoşnut olacağı şekilde belirlemelidir. O yüzden ilâhî kanunlarla belirlenmiş bir denge vardır ve insan sadece kendisini/ırkını/egemenliğini/maddiyatını düşünerek hoyratça tasarrufta bulunmamalıdır; aksi takdirde haklı-haksız ayrımı gözetilmeden güçlülerin güçsüzleri ezeceği bir dünya ortaya çıkar ki, günümüzün ahvali de tam olarak budur. Hiçbir kutsal tanımayanların kurduğu düzende, hümanizm, eşitlik, demokrasi sloganları eşliğinde çeşitli –izmlerin boyunduruğu altına giren bir insanlık, gelecek adına ne vadetmektedir? Kutsalından arındırılmış bir dünyada, hakkı ve adaleti tesis edebilmek hangi değerlerle mümkün olacaktır? Varlığını isyanla anlamlandıran, eylemlerinde sorumluluk taşımayan ve ölüm ötesi hakkında hiçbir endişe taşımayan insanın, insanlığa vaadi ne olabilir?

Davranışlarında özgürlük serbestisi verilen insan, elbette ki hata yapabilir; ancak bu hata hiçbir zaman insanın dipsiz kuyularda, karanlık mecralarda kalacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü Yaratıcı Kudret, Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan başlayarak insana tövbe imkânı tanımış ve böylelikle kişinin Rabbiyle iletişime geçmesinin yolunu göstermiştir. Allah'ı tanıyan bir mü'min için, O, davranışlarında hikmet sahibidir ve efsanelerdeki deforme olmuş tanrı tasavvuru oldukça ironik bir haldedir. Hiçbir şeyden haberi olmayan bir Tanrı inancının, âleme ya da insana katacağı etki ne olabilir? Bundan dolayı, Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın varlığı tartışmaya açılmamıştır; ancak sıfatları net bir şekilde anlatılmaktadır. Dolayısıyla Allah ile insan arasındaki ilişki, insanî zaafıların ve davranış formlarının gölgesinde ilerlememektedir.

Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e isimleri öğretmesi, her türlü bilginin veya bilgi edinme gücünün insana verildiğine işaret etmekle birlikte, Yaratıcı'nın insana destek olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Nitekim Allah peygamberlere çeşitli meslekleri öğretmiştir. Mitolojide tanrılar insanlarla rakip halindeyken ve onlara ateşi/bilgiyi vermezken, İslam düşünce geleneğinde bizzat Allah, insana bilmediği şeyleri öğretendir. Allah'ın Hz. Âdem'e eşyanın isimlerini öğretmesi demek, düşünmenin insanı Allah'a yaklaştıran bir eylem olduğunu kabul etmek anlamına gelir. Prometheus karakterinde ise, ateş/bilgi çalma eylemiyle sahip olunandır; tanrılardan

kurtulmak için savaşmak anlamına gelmektedir.³⁹ Bu durum Batı ve Doğu'nun bilim anlayışlarının birbirinden ne kadar farklı olduğunu göstermektedir. Bilimi tahakküm, güç ve kontrol aracı olarak gören Batı ile bilgiyi hikmet veçhesinden gören Doğu'nun yaklaşımı elbette aynı değildir. Burada Batı bilim ve felsefesinin köksüzlüğü ve ilkesizliğine vurgu yapılabilir.⁴⁰ Ayrıca Batı, bilimi kiliseye ve dine karşı kullanırken/kullanmışken; Doğu, ilimde ne kadar ilerlenirse ilerlensin İslam ve Kur'an'la çatışma hali yaşamamıştır. Neticede Doğu ve Batı, tarih içerisinde çeşitli iniş-çıkışlar yaşasalar da, kendi bilim tarihlerini ortaya koymuşlardır ve Doğu, hiçbir zaman bilgiyi, insanların toplu bir şekilde felakete sürüklenmelerine yol açacak eylemler –ki bunun içerisine sömürgeleştirme faaliyetlerinden atom bombalarına pek çok şey ilave edilebilir- şeklinde kullanmamıştır.

D. Pandora'dan Havva'ya... Kadın Algısı

İnsan tasavvurları hakkında verilen bilgilendirmelerden sonra böylesi bir başlık açmak çok uygun görülmebilir. Nitekim insan denilen varlık kadınıyla erkeğiyle bir bütünü kapsamaktadır ve kadın algısı şeklinde ayrı bir bölüm cinsiyetçi bir yaklaşıma kapı aralayabilir. Zaten Kur'an-ı Kerim'de de kadın-erkek tarzında bir ayırmadan ziyade *insandan* bahsedilmiştir; kul ve halife olma sıfatları insan cinsi içindir. Ancak Prometheus mitinin kadın hakkında verdiği bilgiler oldukça şaşırtıcı olduğu için, burada kısmen de olsa bu konuya değinilecektir.

Prometheus anlatısında kadın, Tanrı Zeus'un insanlardan öç almak amacıyla yaratılmasını istediği bir varlık olarak resmedilir. Bütün tanrıçaların kendilerindeki özellikleri vererek dış görünüşü itibariyle mükemmel bir görünümü kazandırılan ilk kadın, eline verilen bir hediye ile aslında insanlığın felaketi olacaktır. Pandora, yani bu güzel musibet, merakına yenilerek kutuyu açmış ve insanoğlunu hayatın zorluklarına karşı savunmasız bırakmıştır; bütün kötülükler dünyaya onun eliyle ve onun merakı yüzünden saçılmıştır. Pandora, Zeus'un kurban paylaşımı sırasındaki aldatılışına uygun bir şekilde insanlığa gönderilmiştir; nasıl ki Zeus dış görünüşe aldanarak Tanrılar için kötü payı seçtiyse, insan da dış görünüşüne aldanarak Pandora'ya meyledecektir. Ancak tıpkı kurban aldatmacasında olduğu gibi, dış görünüşe rağmen verilen hediye, aslında boştur. Tanrıların

³⁹ Latif Tokat, "Modern Batı Dünya Görüşünün Tanrı ve İnsan Tasavvuru Açısından Tahlil ve Eleştirisi", *Bilimname* 34 (2017/2): 134-135.

⁴⁰ Tokat, "Modern Batı Dünya Görüşünün Tanrı ve İnsan Tasavvuru Açısından Tahlil ve Eleştirisi", 137.

eline tutuşturduğu kutu, o zamana kadar hiçbir sıkıntı tanımayan insanların felaketi olmuştur. Pandora'nın kutusu deyimi, olayın sonunun sıkıntı ve karmaşaya yol açacağını belirtmek üzere günümüzde kullanılmaktadır. Mitte çizilen bu tablo, kadını bütün erkekleri cezalandırmak için gönderilen bir varlık olarak betimlemektedir. *Çünkü Pandorasız insan kalmamıştır.*⁴¹ İntikam duygusuyla oluşturulan, dışı güzel ama içi boş olan ve bütün kötülüklerin insanlığa kadın eliyle yayıldığı imajı, kadın tasavvurunun nüvelerini oluşturmaktadır. Aslında bu mit, Kitab-ı Mukaddes'teki Havva betimlemesine oldukça yakın durmaktadır; çünkü Batı'nın Havva'sı, insanlığın cennetten düşmesine sebep olan varlıktır. Aslında Pandora, söz dinlememesi, merakı, dik kafalılığı yüzünden Yunan'ın Havva Anası'dır, denilebilir. Hesiodos'un anlatılarında Pandora, yani kadın, asalak, tembel, elinden kötülükten başka bir şey gelmeyen, yoksulluğa bir türlü alışamayan, bolluğa düşkün bir varlık olarak tanımlanır. Bu kusurlarının yanına merak da eklenince, tüm dertler ve belalar yeryüzüne yayılmış olur. Pandora'nın elindeki küp/sandık/kutu motifi ile Havva'nın elma/yılan arasındaki bağlantı ayrıca dikkate değerdir.⁴² Batı tarihinde yaklaşık yüzyıl öncesine kadar kadınlarla ilgili oldukça olumsuz tutum ve söylemlerin olmasını besleyen durumun ilk nüveleri, Pandora mitinde aranabilir.

Kur'an'ın resmettiği kadın ise, mitolojik söylemden oldukça farklıdır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de kadın ya da erkekten ziyade, insan olgusu işlenir ve bütün emir ve yasakların muhatabı, kadınıyla erkeğiyle insandır. Havva'nın ismi ise, Kur'an-ı Kerim'de yer almamaktadır; ilgili ayetlerde Âdem'in zevcesi olarak geçmektedir.⁴³ Ancak bazı hadislerde ve ilgili İslâmî literatürün tamamında, Hz. Âdem'in eşinin adı olarak belirtilmektedir.⁴⁴

Kur'an'da özel olarak kadının yaratılışına dair bulabileceğimiz en yakın ayet, şu şekildedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً
وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan,

⁴¹ Vernant, *Eski Yunan'da Söylen ve Toplum*, 192.

⁴² Hesiodos Eseri ve Kaynakları, 33.

⁴³ Bakara 2/35; A'râf 7/19; Tâhâ 20/117.

⁴⁴ Ömer Faruk Harman, “Havva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 16 (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 544; Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942), Nisa 4/1 ayetinde geçen nefis-i vâhide'den muradın Hz. Âdem, zevcinden muradın da Hz. Havva olduğuna dair ittifak ve icma' bulunduğunu belirtmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Eser Neşriyat, ts.) 2: 1273.

ikisinden birçok erkek ve kadın üretilip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir." (Nisa 4/1 ve ilgili ayetler için bk. A'râf 7/189; Zümer 39/6). Bu ayette geçen *نَفْسٍ وَاحِدَةٍ* kelimesinden kastedilenin ne olduğuna dair çeşitli yorumlarda bulunulmuş ve müfessirlerin konuya yaklaşımları farklı olmuştur.⁴⁵ Ancak burada konu açısından vurgulanması gereken nokta, Kur'an-ı Kerim'in kadının yaratılışına dair özel bir bilgilendirme yapmadığı, kadının insanlara musibet olarak gönderildiğine dair bir imada dahi bulunmadığıdır. Kur'an'da Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın birlikte cennete yerleştirilmeleri ve oradan çıkarılmaları süreci hakkında bilgiler verilmektedir. Bu süreçte elbette ki Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın hataları olmuştur; ancak bu hata, Kur'an dilinde ikisinden birinin suçlanması gereken bir üsluba dönüşmemiş; suç ve ceza ikisine aynı seviyede isnad edilmiştir;

"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz" dedik. Şeytan oradan onların ayağını kaydırarak bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de 'Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır' dedik. Bunun üzerine Âdem'e rabbinden bazı sözler ulaştı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır." (Bakara 2/35-37; Ayrıca bk. A'râf 7/19-25; Tâhâ 20/115-123). İlgili ayetlerde Kur'an üslubu, cennetten dünyaya gönderilişteki sürecin her ikisi için de ortak olduğunu bildirmektedir; ortada bir suç bulunmaktadır ve bu hatanın kurbanı her ikisi olmuştur. Dolayısıyla sadece kadına isnad edilebilecek bir suç, Kur'an dilinden anlaşılmamaktadır. Ancak zaman içerisinde çeşitli unsurların İslâm toplumunda karşılık bulmasıyla farklı kadın ve Havva imajları oluşmuştur; ancak bunlar Kur'an'ın beslediği bir üsluptan kaynaklanmamaktadır. Dolayısıyla Doğu'nun ilk kadınla ilgili imajı, bütün kötülüklerin kaynağı olarak görülen ve insandan intikam almak amacıyla yaratılan bir kadın algısından tamamen uzaktır.

⁴⁵ İlgili yorumlar için bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, 4: 223-224; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 1: 448; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 492-493; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 9: 167; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5: 2; Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-Menâr* (Mektebetü'l-Kahire, ts.) 4: 327; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 1273-1276; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları,1999), 1: 132-133.

Sonuç

Doğu ve Batı'nın ilk insanla ilgili vermiş olduğu bilgiler, her iki medeniyetin dünya görüşünün birbirinden nasıl ayrıldığını göstermesi açısından önemlidir. Batı, antroposentrik (insan merkezli) bir anlayış içerisindeyken; Doğu teosentrik (Tanrı merkezli) bakış açısına sahiptir ve bu farklılık Tanrı, insan, kadın, evren, ahlak, iktidar vb. konularda belirleyici olmaktadır. Tanrı'yı insanların rakibi olarak gören bir anlayış ile ontolojik farklılığın farkında, kulluğun bilincinde olan bir yaşantı arasında, elbette farklılıklar bulunacaktır. İnsanı ebedî kölelikten kurtaran bir kurtarıcı varlık beklemek ve bunu Tanrılara isyanla süsleyen bir anlayış içerisinde sunmak ile kişinin eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmesi ve ona yeryüzünde hareket alanı sağlanacak bir özgürlük verilmesi arasında, oldukça derin uçurumlar bulunmaktadır. Nitekim insanların kadın eliyle felakete uğraması ve cezalandırılması ile erkeğiyle kadınıyla insanı bir bütün olarak tavsif eden din anlayışının yansımaları farklı olacaktır. İnsanlara ateşi/bilgiyi vermeyen bir Tanrı imajı ile Hz. Âdem'e isimleri öğretene bir Yaratıcı nihayetinde zıt kutupları temsil etmektedir ve bu durumun bilim ahlakı bağlamında düşünüldüğünde günümüze yansımaları oldukça farklıdır. Neticede bu farklılıklar, aslında kutsala yüklenen anlamlardan ortaya çıkmaktadır ve Batı kutsalını çiğneyerek insan olmuşken, Doğu kutsalının lütfuyla insan olabilmıştır. Batının insan prototipi tanrılarla rakip olabilen, savaşabilen, aldatabilen, hiçe sayabilen bir insan iken, Doğu'nun insanı *kulluğunun* bilincinde ve tüm yaratıkların şerefliisi olarak *halifedir*. Bundan dolayı Batı her türlü metafiziksel değer ile mücadele etmekteyken, Doğu emanetine verilenlerden sorumlu olmak bilinciyle hareket etmektedir. Neticede, her ikisinin misyonu farklıdır; birininki Prometheus, diğerininki Halife...

KAYNAKÇA

- AESCHYLUS. *Prometheus Bound*. Translation by Paul Roche. The New American Library, 1964.
- ALTUNDAĞ, Nusret. "Üç İsa, Tek Promete, Üç Muhammed". *Nida Dergisi*. sy. 162 (2014): 20-29.
- ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Mahmûd. *Rûhu'l-Me'ânî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987.
- BATUK, Cengiz ve Emir KUŞÇU. *Rudolf Bultmann: Mitoloji ve Hermenötik Sorunu*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2013.
- BAYER, İsmail. "İşari Tefsirlerde Doğu ve Batı Aklı Karşılaştırmaları/İdeal

Akıl Arayışları". II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (18-19-20 Mayıs 2017 Alanya). 153-160.

BULFİNCH, Thomas. *Bulfinch Mitolojileri*. trc. Aysun Babacan, Bora Kamcez, Berk Özcangiller. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011.

BULFİNCH, Thomas. *Klasik Yunan ve Roma Mitolojisi*. trc. Özgür Umut Hoçafçı. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2012.

BULTMANN, Rudolf. "The Case For Demythologization-A Reply by Rudolf Bultmann". Karl Jaspers-Rudolf Bultmann. *Myth and Christianity-An Inquiry into the Possibility of Religion Without Myth-*. New York: The Noonday Press, 1958.

BULTMANN, Rudolf. *Jesus Christ and Mythology*. New York: Charles Scribner's Sons, 1958.

BUXTON, Richard. *Yunan Mitolojisi*. trc. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2016.

CAN, Şefik. *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.

CEVİZCİ, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları: 2000.

COLUM, Padraic. *Myths of the World*. New York: The Universal Library, 1930.

COTTERELL, Arthur ve Rachel STORM. *Büyük Dünya Mitolojisi Ansiklopedisi*. trc. Emel Lakşe. Alya Basım Yayım, 2011.

ÇETİN, Halis. "Çatışma ve Diyalog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay b. Yakzan/Doğu-Robinson Cruose/Batı)". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 58-2: 29-53.

DEMİR, Şehmus. *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.

DÜZGÜN, Şaban Ali. *Sosyal Teoloji*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

ELIADE, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. trc. Ali Berktaş. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.

ELIADE, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. trc. Sema Rıfat. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.

ERHAT, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.

ESED, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

ESEN, Muammer. "İnsanın Halifeliliği Meselesi". *AÜİFD*, 45 (2004/1): 15-38.

FAHREDDİN er-RÂZÎ, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîru'l-Kebîr. Dâru'l-Fikr*, 1981.

- GRAVES, Robert. *Yunan Mitleri Tanrılar Kahramanlar Söylenceler*. trc. Uğur Akpur. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- GRIMAL, Pierre. *Larousse World Mythology*. Hamlyn Publishing Group Limited, 1969.
- GÜÇLÜ, A. Baki ve Erkan UZUN, Serkan Uzun, Hüsrev Yolsal. *Felsefe Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları: 2002.
- GÜLER, Mehmet Nuri. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Halife Kavramı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995): 159-185.
- GÜLLÜCE, Veysel. "İnsan Allah'ın Halifesi Midir?". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2001): 169-214.
- HAMILTON, Edith. *Mythology*. USA: Little, Brown and Company, nd.
- HARMAN, Ömer Faruk. "Havva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 542-545. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- HESIODOS. *İşler*. trc. Suat Yakup Baydur. İstanbul: MEB Yayınları, 1948.
- Hesiodos Eseri ve Kaynakları*. trc. Sabahattin Eyüpoğlu, Azra Erhat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- HOOKE, Samuel Henry. *Ortadoğu Mitolojisi- Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevi Hristiyan Mitosları*. trc. Alaeddin Şenel. İstanbul: İmge Kitabevi, 1993.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Beyrut: Müessesetü't-Târîh, ts.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmâîl b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut: Daru'l-Marife, 1969.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1987.
- İNDİRKAŞ, Zühre. *Mitolojiden Alegoriye*. İstanbul: Tekhne Yayınları, 2015.
- KARAOSMANOĞLU, Mehmet. *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları*. Erzurum: Eser Ofset, 2005.
- KERENYİ, Carl. *Prometheus-İnsan Varoluşunun Arketip İmgesi*. trc. Tacıbaht Türel. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2012.
- KILIÇ, Sadık. *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*. İzmir: Nil Yayınları, 1993.
- KİRK, G. S. *Myth (Its Meaning & Functions in Ancient & Other Cultures)*. Cambridge University Press, 1978.
- KOZANOĞLU, M. Tahsin. *Yunan Mitolojisi*. Düşünen Adam Yayınları, 1992.
-

- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l'Arabî, 1967.
- KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım Abdülkerim en-Nisâburî. *Letâifü'l-İşarat*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- KUTLUER, İlhan. "İnsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 320-323. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- MARCH, Jenny. *Klasik Mitler*. trc. Semih Lim. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- NASR, Seyyid Hüseyin. *Genç Müslüman Modern Dünya Rehberi*. trc. Osman S. Gündoğdu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- NESEFÎ, Ebû'l-Berakat Abdullâh. *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2005.
- ÖZTÜRK, Mustafa. *Kur'an ve Yaratılış*. İstanbul: Kuramer, 2016.
- PAZARBAŞI, Erdoğan. "Kur'an'a Göre Halifelik ve Toplumsal Süreklilik". *Bilimname I* (2003/1): 15-40.
- RAMAZAN, Tarık. *İslam Medeniyetlerin Yüzleşmesi*. trc. Ayşe Meral. İstanbul: Anka Yayınları, 2003.
- RIZA, Reşîd. *Tefsîru'l-Menâr*. Mektebetü'l-Kahire, ts.
- TABERÎ, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954.
- TEKİB, Ali, Tekin, Gülcan. "Antik Yunan Dönemi: Spor ve Antik Olimpiyat Oyunları". *Tarih Okulu Dergisi* 7, sy. 18: 121-140.
- TOKAT, Latif. "Modern Batı Dünya Görüşünün Tanrı ve İnsan Tasavvuru Açısından Tahlil ve Eleştirisi". *Bilimname* 34 (2017/2): 121-143.
- ÜRETEN, Hüseyin, Mumcu, H. Yasemin. "Antik Yunan Mitolojisi'nden Servet-i Funun Edebiyatı'na Prometheus". *The Journal of Academic Social Science* 3. sy. 11 (Nisan 2015): 32-52.
- VERNANT, Jean-Pierre. *Eski Yunan'da Söylen ve Toplum*. trc. Mehmet Emin Özcan. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Eser Neşriyat, ts.
- ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

bilimname XXXV, 2018/1, 532-534

Arrival Date: 21.02.2018, Accepting Date: 16.04.2018, Publishing Date: 30.04.2018
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.397284>

FROM PROMETHEUS TO KHALIFA... HUMAN BEHAVIOUR OF THE EAST AND WEST

 Esra HACİMÜFTÜOĞLU^a

Extended Abstract

The aim of this study is to make an assessment of human behaviors, based on the information about the first human on Eastern and Western civilizations. This study, which is carried out without entering into the theories of conflict between civilizations, basically emphasizes on the difference of the human conceptions of both civilizations. Since Western civilization originated in ancient Greece, Western type human prototype was discussed in terms of the information's given in Greek mythology. Prometheus myth was discussed in the context of mainly human but with handling side variants of God and women. As a human prototype of Eastern civilization, information's provided by Islam/Qur'an in the creation of human have been evaluated. The information given by both civilizations to human beings is seen to shape our present world in terms of God, human, universe, women, science, power etc.

As Prometheus legend was evaluated in terms of the Western human prototype, firstly a brief myth/mythology description was made in this study. It is difficult to make a common definition about the myth that everybody will accept; but it is possible to say that mythology shapes the present world. Prometheus is a legend that continues its vitality in various fields from literature to sports and is interpreted in different forms. Prometheus is a titan, who take side of Zeus in war against Zeus and immortality was given to him because of this. This titan is the one who created the first human, shaped him like God, equipped him with various qualities and have taken the part of human always against cruel God. This was same also in the case of sacrifice, which should be shared fairly among the Gods and human. Prometheus deceived Zeus with his cunning and made sure that the nice parts of the meat were kept in the human. Zeus, who is angry about this event, has taken fire from people. Prometheus opposed this order of Zeus and brought fire to human. The worth of this event was punishment of

---

^a PhD., Ataturk University Theology Faculty, e.hacimuftuoglu@atauni.edu.tr

Prometheus with chain and eaten of his liver every day by an eagle, and human was punished with Pandora. Pandora is the first woman who is ornamented by Goddess and a crate/box was given to her as a wedding gift. With the loss of her curiosity Pandora opened the box that she shouldn't and all the evils spread to the earth. Human, who had not met with disaster until that time, has faced all evil with Pandora. This myth implies the connection between God and human, the steal of fire/knowledge, the spread of all the disasters on the earth with a woman's hand, and reveals the human concept of the West. Revolt/rebellion against the Church/God, lifting the creative idea, seeing the means of dominion of knowledge and counting all the ways for it, loading the similarity/paradox of sin between Prometheus and Jesus, the value of the woman over the centuries and the striking resemblance of the image of Pandora-Eve...

The information given by the Qur'an on the creation of human has been evaluated as the human imagination of the East. As expressed in various patterns of Qur'an, human is created from soil. The status of the human, who comes to the stage of existence with the soul blowing, was exalted by teaching Adam all names by God. Adam and Eve has done a crime that causes them to be removed from heaven; but this error has not turned into an accusative one in the Qur'an; common expression patterns are used. In addition, the expression of the human dignity because of this error was not used to mold. The two most important concepts that stand out in the human conception of the East are the *servant* and the *khalifa*. These two words, as evidenced by the connotations of the name, are totally religious-oriented, and the human being is the most important feature in the East. The *servant* and the *khalifa* expresses a lot in a world which is full of Prometheus and trying to break off ties with religion. These words not only determine the position of man in the universe, but also with the message they gave it tells us that human must never forget that there is a Creator and he/she has sense of responsibility for his actions. Before all things, human is a creature that is created by Allah. While he knows nothing and his raw materials are so simple (soil/mud/slime/semen etc.), he became extraordinary with the given variety of limbs/talents, he was equipped with the authority and the universe has been subservient to him. However, the essential to these people is not to forget the fact that he doesn't own them, they are just the blessing of the Supreme Creator/Allah. Therefore, he must not rely on the special features that are found in him and heavenly self-mutuality to unnecessary pride as God.

In light of this information's, it is possible to see how the worldview of these two civilizations is separated from each other. While the West is in an anthropocentric understanding, the East has a theocentric understanding and this difference is most determinant in the issues of God, human, women, universe, morality, power etc. Of course, there will be differences between a conscious awareness of ontological difference and a conscious awareness of an

understanding of God as a competitor of people. There is a profound gap between the expectation of a savior who rescued man from eternal slavery with an understanding rebellion to God's and to undertake the responsibility of one's actions and give him freedom to provide space for action on earth. As a matter of fact, the reflections of the understanding of religion, which describes man and woman as a whole, is quite different with understanding of the man's suffered and punished with the woman's hand. With a God imagination that does not give people fire/knowledge and a Creator who teaches names to Adam, represents the opposite polarities, and the day-to-day repercussions are quite different when this is considered in the context of science ethics. As a result, these differences, in fact, emerged from the meanings of the sacred burden. While the West become human with violating the sacred, the East became human with the grace of God. While the human prototype of the West is a man who can rival with the Gods, who can fight, deceive, and ignore them, the human prototype of East are in aware of its *servitude* and it's the *khalifa*, the honor of all creatures. Therefore, while the West is struggling with all kinds of metaphysical values, the East is acting with the responsibilities given to him. After all, the mission of both is different; one of Prometheus, the other of the Khalifa...

Keywords: Tafsir, Mythology, Prometheus, Adam, Woman.

